

Szerveződés az antikapitalista átmenet érdekében

A kapitalista fejlődés történeti földrajza olyan kulcsfontosságú útelágazáshoz érkezett, ahol a hatalom földrajzi leosztásának konfigurációi igen gyorsan változnak, annak megfelelően, ahogy időbeni dinamikája valóban komoly kihívásokkal kénytelen szembesülni. A háromszázalékos növekedést (amelyet általában úgy tekintenek, mint egy egészséges kapitalista gazdaság működéséhez minimálisan szükséges növekedési rátát) egyre nehezebb a legkülönbözőbb megszorító intézkedések bevezetése nélkül fenntartani (ilyen megszorítások jellemezték a tőkepiacok és a pénzügyi tranzakciók rendszerét már az elmúlt két évtizedben is). Nyomós érvek szólnak amellett, hogy nincs alternatívája egy olyan globális szintű irányításnak, amely végül képes lehet levelezni az átmenetet egy zéró növekedésű gazdaságba. Amennyiben pedig ez valamiféle méltányos, igazságos módon fog végbe menni, akkor nincs alternatívája a szocializmusnak vagy a kommunizmusnak. Az 1990-es évek vége óta a Társadalmi Világforum vált a központi hordozójává annak a gondolatnak, hogy „lehetséges egy másfajta világ”. Most hát rajta a sor, hogy meghatározza, miként lehetséges egy másfajta szocializmus vagy kommunizmus, és miként lehet megvalósítani az átmenetet ezekben az alternatívákba. A jelenlegi válság egyfajta ablakot nyit a szóba jöhető, elképzelhető lehetőségekre.

A jelenlegi válság azokból az intézkedésekből ered, amelyekkel az 1970-es évek krízisét igyekeztek megoldani. Ezek között a lépések között megtalálhatjuk az alábbiakat:

- a) A szervezett munka és annak politikai szervezetei elleni eredményes támadásokat, amelynek során mobilizálták a globális munkaerő-tartalékokat, munkaigény-csökkentő technológiai újításokat vezettek be, és kiélezték a versenyt. Ennek következménye egyrészt a munkabérek globális csökkenésében mutatkozott meg (a munkabérek részaránya a GDP-ben a világon szinte mindenütt csökkent), másrészt pedig egy addiginál is hatalmasabb, bármikor felhasználható munkaerő-tartalékot hoztak létre, amely marginális körülmények között tengődik.
- b) Aláásták a hatalmi monopóliumok korábban uralkodó struktúráját, és az addigi (nemzetállami) monopolkapitalizmust egy olyan kapi-

talizmussal váltották fel, amely sokkal hevesebb és agresszívebb a nemzetközi verseny porondján. Az intenzívebb globális verseny a nem pénzügyi vállalatok profitjának csökkenését eredményezte. A földrajzilag egyenlőtlenül megosztó fejlődés, illetve a területiális versengés a kapitalista fejlődés kulcsfontosságú elemeivé váltak, és megnyitották a lehetőséget a hegemónikus hatalom eltolódása előtt, amely elsősorban – de nem kizárólag – Kelet-Ázsia javára ment végbe.

- c) A tőke legképlékenyebb, leginkább mozgékony formáját – a pénztőkét – kihasználták és alkalmassá tették arra, hogy globális szinten újraossza a tőkeforrásokat (végső soron az elektronikus piacokon keresztül); így gerjesztve az ipar leépítését a hagyományos centrumokban, valamint az industrializáció új (és különösen elnyomó) formáit, a természeti erőforrások és a mezőgazdasági nyersanyagok kisajtolását a felemelkedő, fejlődő piacokon. Az áhított cél a pénzügyi vállalkozások jövedelmezőségének növelése volt, illetve az, hogy más módon legyenek képesek új, fiktív tőkepiacok létrehozásával globalizálni és – legalábbis úgy gondolták – enyhíteni a kockázatokat.
- d) A társadalmi skála másik végén mindez azt jelentette, hogy a kapitalista osztály hatalmának megerősítése érdekében nagyobb mértékben támaszkodtak a „kifosztáson alapuló felhalmozásra”. A bennszülött illetve paraszti populációkat sújtó eredeti tőkefelhalmozás újabb és újabb hullámaint még inkább fölerősítette az alsóbb osztályok elszegényedése a centrális gazdaságokban (amint az az Egyesült Államok-beli „másodrendű ingatlanpiac” – *sub-prime housing market* – esetében is láthatóvá vált, ahol óriási vagyontesetéseket sóztak az afroamerikai népesség nyakába).
- e) Az egyébként hanyatló fizetőképes keresletet azáltal támogatták meg, hogy a hitelgazdálkodást (mind állami szinten, mind a vállalkozások és a háztartások esetében) a végső határaiig erőltették (ez különösen az USA-ra és Nagy-Britanniára jellemző, de megjelenik számos más országban, így például Lettországból vagy Dubaiban is).
- f) A termelésben mutatkozó vérszegény profitráták ellensúlyozására egész sor ingatlanpiaci buborékot konstruáltak, amelyek mindegyike Ponzi-jelleggel bírt, és annak az ingatlanbuborék-óriásnak a részévé vált, amely 2007-2008 folyamán durran szét. Ezek az ingatlanbuborékok a fináncstőkére alapozódtak, és létrehozásukat olyan kiterjedt pénzügyi innovációk könnyítették meg, mint a határidős ügyletek, vagy az értékpapírosított hitelkötelezettség (CDO).

Azoknak a politikai erőknek, amelyek ezek mögött az átalakulások mögött szövetkeztek és mobilizálódtak, határozott osztályjellegük volt, és önmagukat egy megkülönböztetett ideológia palástjába burkolták,

amelyet neoliberalizmusnak neveztek. Ez az ideológia azt hirdette, hogy a szabad piacok, a szabad kereskedelem, a személyi kezdeményező-készség és vállalkozó kedv az ember személyes jogainak és szabadságainak legerősebb garanciái, és hogy a „gondoskodó államot” mindenki üdvére le kell építeni. Ám a gyakorlatban mindez azt is jelentette, hogy az államnak a háttérből örködni kell a pénzügyi intézmények integritása fölött, ami (1982-től, a mexikói és a fejlődő országok-beli adósságváltással kezdődően) az „erkölcsi kockázat” (*moral hazard*) aranykorát hozta el a pénzügyi rendszer számára. Az állam (mind helyi, mind pedig nemzeti szinten) mindinkább egy „kedvező üzleti klíma” kialakítására törekedett, hogy egy erősen versengő környezetben ezzel ösztönözze a beruházásokat. Az emberek érdekei másodrendűekké váltak a tőke érdekeivel szemben, és amennyiben ezek között konfliktus alakult ki, akkor az emberek érdekeit áldozták fel (ahogyan ez az IMF strukturális kiigazítási programjaiban már az 1980-as évektől standard gyakorlattá vált). A rendszer így teremtette meg az anyagiakat arra, hogy egyfajta valódi kommunizmust hozhasson létre – a kapitalista osztály számára.

Ezek a feltételek természetesen attól függően igen különbözőek lehetnek, hogy a világ melyik részét nézzük, milyenek ott az osztályok közötti erőviszonyok, a politikai és kulturális tradíciók, és miként mozdult el a politikai-gazdasági hatalom egyensúlya.

Hogyan tekintsen a baloldal e válság dinamikájára? A válságok idején mindenki számára sokkal inkább átláthatóvá válik a kapitalizmus irracionálisága. A tőkefelesleg és a munkaerő-felesleg egyszerre van jelen, és az óriási mértékű emberi szenvedés, a kielégítetlen szükségletek tengerében nem látszik mód arra, hogy miként lehetne őket ismét közös nevezőre hozni. 2009 nyarának közepén az Egyesült Államok tőkeállományának egyharmada kihasználatlanul állt, miközben a munkaerő 17 százaléka vagy munkanélküli volt, vagy kényszerűségből részmunkaidőben dolgozott, vagy egyszerűen „elkedvetlenedve” kilépett a munkaerő-piacról. Mi lehet még ennél is irracionálisabb?

Vajon képes lehet-e a kapitalizmus túlélni ezt a megrázkódtatást? Persze. De milyen áron? És e mögött a kérdés mögött ott rejlik egy másik is. Képes lehet-e a kapitalista osztály a gazdasági, társadalmi, politikai, geopolitikai és környezeti problémák és nehézségek tömkelege dacára is reprodukálni saját hatalmát? A válasz ezúttal is egy határozott „igen”. Ám az emberek tömegei kénytelenek lesznek a hatalmon lévők javára lemondani munkájuk gyümölcsseiről, feladni számos jogukat és keservesen kiküszkődött vagyontárgyukat (mindenfelét, a házuktól egészen a nyugdíjjogosultságukig), környezetük nagymértékű leromlását elszenvetni, hogy azokat az életszínvonal-csökkenő intézkedéssorozatokat ne is említsük, amelyek az éhínséget és a nyomort jelentik mindazok számára, akik már ma is a szegénység határmezsgyéjén egyensúlyoznak. Az osztályok közötti egyenlőtlenség növekedni fog – ahogyan ennek már napjainkban is tanúi lehetünk. És mindez vélhetőleg sokkal több politikai

elnyomást, rendőri erőszakot és militarizált állami ellenőrzést követel majd meg az elégedetlenség féken tartására.

Amivel mindebben oly sok dolog nem jósolható meg, és a globális gazdaság szférái egymástól is annyira különbözőek, a válságok idején minden következtetés sokkal bizonytalanabbá válik. Egy-egy adott helyen a lehetőségek vagy az új, akkor formálódó kapitalistáknak kedveznek, akik valamilyen addig ismeretlen területen ragadják magukhoz a kezdeményezést a korábbi osztály- és territoriális egyeduralkodóktól (ahogyan az Egyesült Államokban az 1970-es évek közepétől a Szilikon-völgy vette át Detroit korábbi vezető szerepét), vagy pedig olyan radikális mozgalmak malmára hajtják a vizet, amelyek kérdéseessé teszik a már amúgy is megingott osztályhatalom újratermelését. Amennyiben kijelentjük, hogy a kapitalista osztály és a kapitalizmus képes a túlélésre, még nem mondjuk azt, hogy predesztinálva is van erre; és arra sem adunk választ, hogy a jövőben milyen formát fog ölteni. A válságok a paradoxonok és a lehetőségek időszakai.

Mi is fog történni mostanában? Amennyiben vissza akarunk térni a háromszázalékos növekedéshez, akkor új és jövedelmező globális beruházási lehetőségeket kell teremtenünk annak a tőkemennyiségnek, amely 2010-ben 1600 milliárd dollárra rúg, de 2030-ra már meg fogja közelíteni a 3 ezer milliárd dollárt. Összehasonlításként 1950-ben 15 milliárd dollár új beruházásnak kellett lehetőséget találni, míg 1973-ban 42 milliárdnak (az adatoknál a dollár inflációját is figyelembe véve). A tőkefelesleg megfelelő befektetésének problémája igazán 1980 után kezdett szorítóvá válni, és ezen még Kína megnyílása és a szovjet blokk összeomlása sem segített. Ezeket a nehézségeket részben olyan fiktív piacok kialakításával oldották meg, amelyek remek ugródeszkát nyújtottak a féktelen ingatlanspekulációknak. De hová fog most özönlenni ez a rengeteg befektetés?

Még ha a környezettel kapcsolatos vitathatatlan problémákat (és köztük az alapvető fontosságú globális felmelegedést) figyelmen kívül is hagyjuk, nagyszámú egyéb potenciális akadály és buktató valószínűsíthető a fizetőképes piaci kereslet, a technológiai fejlesztések, vagy a földrajzi-geopolitikai újraosztások területén. Ez akkor is így van, amennyiben azt feltételezzük – márpedig ez igen valószínűtlen –, hogy nem alakul ki komolyabb aktív ellenállás a tőkefelhalmozás folyamatával és az osztályhatalom további konszolidációjával szemben. Milyen földrajzi területek maradtak még a globális gazdaságban, amelyek képesek lennének feldolgozni a tőkefelesleget? Kína és az egykori szovjet blokk már integrálódott. Dél- és Délkelet-Ázsia egykettőre csordultig telik. Afrika még nem integrálódott teljes mértékben, de ott sincs annyi kapacitás, amely felszívhatna ennyi befektetést a váró tőkét. A termelés milyen új módzatait lehetne még beüzemelni a tőkenövekedés lekötésére? Meglehető, nincsenek hosszú távú kapitalista megoldások (a fiktív tőkékkel való manipulációk felélesztésétől eltekintve) a kapitalizmus válságának megoldására. A mennyiségi változások egy adott ponton minőségi válto-

zásba csapnak át, és komolyan fontolóra kell vennünk azt az elképzelést, hogy a kapitalizmus történetében éppen egy ilyen törésponthoz érkezünk. Éppen ezért a kapitalizmus jövőjéről ma folyó vitáknak arra kell koncentrálniuk, hogy a kapitalizmus maga lehet-e egyáltalán megfelelő társadalmi rendszer.

Az ilyen vitákra ma még a baloldal keretein belül sincs túlságosan nagy igény. Ezek helyett továbbra is az unalomig ismert, konvencionális mantrákat halljuk arról, hogy miként járulnak hozzá a szabad piac és a szabad kereskedelem, a magántulajdon és az egyéni felelősségvállalás, az alacsony adók és a minimális állami jelenlét a társadalmi problémákban az emberiség tökéletesedéséhez – pedig mindez egyre üresebbnek hangzik. Tetőpontjára ért a legitimációs válság. Ám a legitimációs válságok jellemzően más időben bontakoznak ki és más ritmust követnek, mint a tőzsdei válságok. Az 1929-es tőzsdei összeomlás után például három-négy évre volt szükség, hogy körülbelül 1932-től létrejöjjenek a (progresszív és fasisztoid) társadalmi tömegmozgalmak. Annak, hogy manapság a politikai hatalom olyan hevesen kutatja a mostani válságból kivezető utakat, vélhetőleg az illegitimitástól való növekvő félelemnek is szerepe van.

Mindazonáltal az elmúlt három évtized során olyan kormányzati rendszerek kialakulásának is tanúi lehettünk, amelyek immunisnak tűnnek a legitimációs problémákkal szemben, és még azzal sem törődnek, hogy valamiféle konszenzust kovácsoljanak ki. Az autoritarianizmus, a képviseleti demokrácia pénzügyi korrupszája, a rendőri ellenőrzés és rendfenntartás, a militarizálódás (különösen a terrorizmus elleni háború segítségével), a média ellenőrzése és célzatos felhasználása, mindez együttesen egy olyan világot vetít előre, amelyben az elégedetlenség mederbe terelésének eszközei – a dezinformáció, a másként gondolkodók megosztása, az ellenkultúrák jellegének átalakítása egyes civil szervezetek támogatásán keresztül – szükség esetére komoly visszatartó erőt képviselnek.

Az az elképzelés, hogy a válságnak rendszerszintű okai lennének, alig vetődik fel a *mainstream* médiában (bár akad néhány *mainstream* közgazdász, így Stiglitz, Krugman, sőt Jeffrey Sachs, akik egy-két kinyilatkoztatás erejéig igyekeznek megcsapolni a baloldal történelmi dörgedelmeit). A legtöbb észak-amerikai és európai kormányzati lépés, amely a válság féken tartására irányul, csupán az unalomig ismert módszereket ismételteti, amelyek végső soron a kapitalista osztály támogatására irányulnak. Az „erkölcsi kockázatot”, amely a pénzügyi bukások közvetlen kirobbantója volt, új csúcsokra emelte a bankoknak nyújtott állami segély. A neoliberális gyakorlati lépései (utópisztikus elméletre rációfalva) mindig magukban foglalják a finánctóke és a kapitalista elitnek elszánt, hangos támogatását (többnyire azon az alapon, hogy a pénzügyi intézményeket bármi áron meg kell védeni, és hogy az állam feladata a profitábilis, kedvező üzleti klíma megteremtése). Ez alapján véve nem

változott. Az ilyesféle gyakorlati lépéseket mindig olyan kétséges érvekre hivatkozva igyekeznek igazolni, hogy a kapitalista erőfeszítések „dagálya” majd „mindenki hajóját megemeli”, hogy az általános növekedés jótéteményei majd valamiféle mágikus módon mindenkihez „leszivárognak” (ami persze soha nem történik meg, legfeljebb néhány apró morzsa hullik le a gazdagok asztaláról).

Miként lesz képes a kapitalista osztály kilépni a jelenlegi válságból, és milyen gyorsan kerülhet erre sor? Azt mondják, jó jel, hogy a tőzsdei árfolyamok Sanghajtól és Tokiótól Frankfurtig, Londonig és New Yorkig mindenütt ismét emelkedésnek indultak – még akkor is, ha a munkanélküliség lényegében a világ minden táján továbbra is növekszik. De figyeljük csak meg, hogy miféle osztály-előítélet feszíti ezt az értékelést! Azért kell, úgymond, örvendeznünk a tőzsdei árfolyamok új felívelésén, mivel ez állítólag mindig előre jelzi a „reálgazdaság” megerősödését, ahol a munkások munkalehetőségei teremnek, és ahonnan jövedelmük származik. Úgy tűnik, szinte teljesen elfelejtették már, hogy a tőzsdeárfolyamok legutóbbi újraerősödése az Egyesült Államokban 2002 után „munkahelyteremtés nélküli gyógyulásnak” bizonyult. Az angolszász közvéleményt pedig láthatóan különösképpen sújtja ez az amnézia. Túl könnyen elfelejtette és megbocsátotta a kapitalista osztály szélhámosságait, azokat az ismétlődő katasztrófákat, amelyeket annak akciói eredményeztek. A kapitalista média pedig készségesen táplálja ezt az amnéziát.

Kína és India még mindig növekedési pályán van, az előbbi ráadásul igen meredek pályán. Ám Kína esetében ennek az az ára, hogy a bankok egyre inkább kockázatos projektekbe investálnak (a kínai bankok korábban kimaradtak a globális spekulációs örületből, ám most éppen ők folytatják azt). A termelési kapacitás túlzott felhalmozódása olyan gyors és hosszú távú beruházásokba ösztönlik (még a városi ingatlanpiacokon is), amelyek produktivitása még hosszú évekig nem lesz megismerhető. És Kína egyre növekvő kereslete maga után húzza azokat a gazdaságokat is, így például Ausztráliát vagy Chilét, amelyek nyersanyaggal láthatják el. Egy kínai összeomlás lehetőségét nem lehet tagadni, de még időre lehet szükség ahhoz, hogy az észrevehető legyen (Dubai mintája, hosszabb távon). Időközben pedig a kapitalizmus globális epicentruma egyre nagyobb sebességgel toódik el, elsősorban Kelet-Ázsia felé.

A hagyományos pénzügyi centrumokban az ifjú pénzügyi cápák felmárták tavalyi prémiumaikat, majd együttműködve afféle pénzügyi intézmény-butikokkal kerítették be a Wall Street-et és a londoni Cityt, és azon igyekeznek, hogy a tegnapi pénzügyi óriások omladékos falain átszivároga felcsipegessék a szaftosabb falatokat, és újra kezdjék az egész történetet. Az Egyesült Államokban talpon maradt beruházási bankok – a Goldman Sachs és a J. P. Morgan –, bár bankkonszerneként éledtek újjá, mentességet kaptak (a szövetségi jegybank jóvoltából) az

állami megszorítások alól, és ma is jelentős profithoz jutnak (és óriási összegeket tesznek félre önmaguk jutalmazására) azáltal, hogy veszélyes spekulációkat folytatnak az adófizetők pénzével a még ma is virágzó mesterséges derivatívák piacán. Az a szisztéma, amely válságba juttatott minket, úgy hejehujázik, mintha mi sem történt volna. Jönnek már a pénzügyi zsonglőrködések, amelyek a fiktív tőketartozásokat hivatottak becsomagolni és eladni; ezeket próbálják az olyan intézményekre sózni (így például a nyugdíjalapokra), amelyek kétségbeesve keresnek új lerakóhelyeket tőkefeleslegük számára. A fikciók (és a prémiumok) ismét a nyakunkon vannak!

A konzorciumok felvásárolják a jelzáloggal terhelt ingatlanokat, arra várva, hogy a piac fordultával nagy pénzt kaszáljanak, vagy hogy a nagy értékű területeket egy későbbi időpontban újra felfejezteshessék. A hagyományos bankok elspájolják a pénzt, amelynek nagy része állami forrásokból származik, miközben ők is igyekeznek szem előtt tartani, hogy szakembereik megszokott életszínvonalát jutalmakkal tartsák fenn – és közben vállalkozók egész légiói tülekednek azért, hogy nekik is leessen valami az állami pénzek özönével megtámogatott kreatív pusztítás pillanataiban.

Eközben pedig a kevesek kezében összpontosuló pénz nyers, kendőzetlen hatalma a demokratikus kormányzás látszatát is aláássa. A gyógyszergyártók, egészségbiztosítók és kórházak lobbyja például több mint 133 millió dollárt költött arra 2009 első három hónapjában, hogy biztosítsák saját érdekeik érvényesülését az Egyesült Államok egészségügyi reformjában. Max Baucus, aki a Szenátus pénzügyi bizottságának elnökeként kulcsszerepet játszik az egészségügyi adó körüli vitákban, másfél millió dollárt kapott egy olyan adóért, amely óriási tömegű új ügyfelet szállít az egészségbiztosítóknak; olyan ügyfeleket, akiket igen kevés szabályozás véd meg a durva kizsákmányolástól és a gátlástalan nyereszkeskedéstől (a Wall Street legnagyobb meglepedésére). Nemsokára ismét a nyakunkon lesz egy újabb, a pénz hatalma által legálisan korrumpált választási időszak. Az Egyesült Államokban pedig annak rendje és módja szerint ismét megválasztják majd a K Street és a Wall Street pártjait, azzal párhuzamosan, ahogy a dolgozó amerikaiakat meggyőzik róla, hogy maguk erejéből kászálódjanak ki a káoszból, amit az uralkodó osztály gerjesztett. Voltunk már azelőtt is a szakadék legszélén – emlékeztetnek rá minket –, amikor a dolgozó amerikaiaknak kellett nekigyürkőzniük, nekik kellett megszorítaniuk a nadrágszíjukat hogy megmentsék a rendszert azoktól a misztikus önpusztító folyamatoktól, amelyekért az uralkodó osztály kezeit mosva minden felelősséget elhárított. A személyes felelősség végső soron a munkásoké, nem pedig a kapitalistáké.

Ha ez lesz a lényege a válságból való kilábalás stratégiáinak, akkor öt éven belül hasonló gondban fogjuk találni magunkat. Minél gyorsabban lépünk túl a jelenlegi válságon és minél kevesebb tőkefelesleg fog

megsemmisülni, hosszabb távon annál kevesebb tér jut majd az aktív növekedés újjáéledésének. A jelenlegi helyzetben (2009 közepén) az IMF adatai szerint legalább 55 ezer milliárd dollárnyi tőke semmisült meg, ami szinte teljesen megegyezik a világ egy évi ártermelésének és szolgáltatásiparának volumenével. Immár visszajutottunk az 1989-es termelési mutatókhoz. A válság végéig még legalább 400 ezer milliárd dolláros veszteségre számíthatunk, ha nem többre. Valójában egy friss, riasztó számítás szerint az Egyesült Államok olyan szorult helyzetben volt, hogy csak ott több mint 200 ezer milliárd dolláros tőkefelesleg képződött. Igen minimális az esélye annak, hogy ez mind pocsékba megy, de több mint valószínű, hogy igen nagy részére ez a sors vár. Vegyünk egy konkrét példát: a Fannie Mae és a Freddie Mac – amelyeket most állami ellenőrzés alá vont az USA kormányzata – 5 ezer milliárd dollár értékű, jórészt igen problémás háztartási kölcsönt birtokolnak, illetve nyújtanak (csupán 2008-ban több mint 150 milliárd dolláros veszteséget regisztráltak). Szóval akkor mik is lennének az alternatívák?

Sokak régi álma világszerte, hogy a kapitalista (ir)racionalitás alternatívája az emberibb élet kutatásának kollektív humanista szenvedélyéből racionálisan levezethető és meghatározható. Ezeket az alternatívákat – amelyeket történetileg szocializmusnak vagy kommunizmusnak hívunk – már sokszor, sok helyen próbálták alkalmazni. Egykor, így például az 1930-as években, egyik vagy másik víziója a remény fároszaként fénylett. Ám mostanság csillogásuk kifakult, vonzerejük megkopott, nem csupán azért, mert a kommunizmus nem volt képes beváltani történelmi ígéreteit, és a kommunista rezsimek hajlamosak voltak hibáikat elnyomással lepellezni, de azért is, mert az emberi természetet, az emberi személyiségben és az emberi intézményekben rejlő potenciális tökéletességet illetően feltételezéseik, úgymond, hiányosnak bizonyultak.

Érdemes megvizsgálni a szocializmus és a kommunizmus közötti különbséget. A szocializmus célja az, hogy demokratikusan irányítsa és igazgassa a kapitalizmust, lenyesegeesse vadhajtásait, és eredményeit a közjó érdekeinek megfelelően ossza szét. A jólétet a progresszív adózás eszközeivel kívánja mindenkire kiterjeszteni, míg az alapvető létszükségleteket – így az oktatást, az egészségügyet, sőt a lakhatást – a piaci hatásoktól mentesítve az állam biztosítaná. A redisztributív szocializmus számos alapvető eredménye az 1945-öt követő időszakban annyira beleivódott a társadalom szövetébe – és nem csupán Európában –, hogy immunissá váltak a neoliberais támadásokkal szemben. A társadalombiztosítás és a *Medicare* még az Egyesült Államokban is olyan elképesztően népszerű programokká váltak, hogy a jobboldali erők lényegében képtelenségnek érezték hozzájuk nyúlni. Nagy-Britanniában a thatcheristák egy-két marginális lépést leszámítva nem tudták megváltoztatni a nemzeti egészségügyi szolgálatot. Skandináviában és a nyugat-európai országok túlnyomó részében a társadalmi gondoskodás a társadalmi rend mozdíthatatlan fundamentumának tűnik.

A kommunizmus viszont arra törekszik, hogy a kapitalizmust a termelés, valamint az javak és szolgáltatások elosztásának egy alapvetően eltérő módozatával váltsa fel. A megvalósult kommunizmus története során a termelés, a csere és az elosztás feletti társadalmi ellenőrzés gyakorlatilag állami kontrollt és szisztematikus állami tervezdálkodást jelentett. Ez hosszabb távon nem bizonyult működőképesnek, bár érdekes módon kínai verziója (illetve még korábban olyan helyeken, mint Szingapúr) sokkal sikeresebben gerjesztett kapitalista növekedést, mint a tiszta neoliberais modell – olyan okokból, amelyek kifejtésére itt nem jut hely. A kommunista hipotézis újjáélesztésére irányuló mai próbálkozások jellemző módon elvetik az állami ellenőrzést, és a kollektív társadalmi szerveződés más formáit keresik, hogy a piaci hatások és a tőkefelhalmozás helyett új alapokra helyezhessék a termelés és az elosztás megszervezését. A kommunizmus új formájának elképzelésében a hierarchikus rendszer helyett a termelők és a fogyasztók autonóm, öngazgató közösségeinek horizontálisan összekapcsolódó hálózatára irányul a figyelem. A kommunikációs technológiák mai fejlettségi szintje alapján egy ilyesféle rendszer egyáltalán nem tűnik kivitelezhetetlennek. Világszerte találhatóak mindenféle apró kísérletek, amelyek efféle gazdasági és politikai formák felépítésén munkálkodnak. Ebben a tekintetben egyfajta konvergencia tapasztalható a marxista és az anarchista tradíciók között, amely a két irányzat széleskörű együttműködését idézi vissza az 1860-as évek Európájából.

Bár még semmi sem biztos, de meglehetősen, hogy a 2009-es év jelentheti a kezdőpontját egy olyan hosszasan elhúzódó nekilendülésnek, amelynek során a világ egyik-másik részén lépésről lépésre felbuzognak a kapitalizmus meghaladásának nagyléptékű, mélyre nyúló alternatívái. Minél inkább elhúzódik a bizonytalanság és a szűkölködés időszaka, a dolgok menetének jelenlegi módja annál inkább veszít legitimitációjából, és annál erősebben jelentkezik az igény valami másnak a felépítésére. A pénzügyi rendszert toldozó-foldozó gyorstapasz-reformok fényében egyre szükségesebbnek látszik a radikális reform.

Ráadásul a kapitalista praktikák kifejlődésének egyenlőtlenségei világszerte különféle antikapitalista mozgalmak létrejöttét eredményezték. A Kelet-Ázsia nagy részét jellemző államközpontú gazdaságok (mint Japán és Kína) más jellegű feszültségeket gerjesztenek, mint a Latin-Amerika túlnyomó részét felbolygató neoliberalizmus-ellenes küzdelmek, ahol a népi hatalmon alapuló bolíviai forradalmi mozgalom sajátos kapcsolatban van a kapitalista osztály érdekeivel, amelyekkel majd még valóban konfrontálnia kell. Az egységes európai alkotmány kialakítására irányuló ismételt próbálkozások dacára az Európai Unió tagállamai között egyre jobban növekszik a különbség a válságkezelést illető taktikák és politikák terén. Forradalmi és elszántan antikapitalista mozgalmak – még ha nem is tekinthető mindegyik progresszívnek – a kapitalista világ marginális zónáiban is jócskán találhatóak. Olyan területek nyíltak

meg, amelyekben dúsan tenyészhet bármi, ami radikálisan különbözik a világon ma uralkodó domináns társadalmi viszonyoktól, életformáktól, termelőerőktől és mentális koncepcióktól. Mindez éppúgy áll a tálibokra mint a Nepált irányító kommunistákra, a chiapasi zapatistákra és Bolívia őslakóinak mozgalmaira, vagy éppen az indiai vidék maoistáira – még ha céljaikban, stratégiájukban és taktikájukban egy világ választja is el őket egymástól.

A legfontosabb probléma, hogy globális szinten nincs olyan elszánt és eléggé egységes antikapitalista mozgalom, amely adekvát kihívást jelentene a kapitalista osztály újratermelődése és világhatalmának fennmaradása számára. Nem látszik semmiféle kézenfekvő lehetőség a kapitalista elitiek privilégium-bátyáinak megtámadására, mértéktelen pénzügyi hatalmuk és katonai erejük megzabolozására. Bár látunk új társadalmi rendre törekvő kezdeti kísérleteket, de senki sem tudja, hogy valójában milyen is lenne ez a rend. Ám az a tény, hogy nincs olyan politikai erő, amely képes lenne megfogalmazni, netán megvalósítani egy ilyen programot, nem jelenti azt, hogy nem is kellene felvázolni az alternatívákat.

Lenin híres kérdése, a „mi a teendő?” biztosan nem megválaszolható anélkül, hogy legalább sejtésünk lenne róla, hogy mire és hol vonatkozik a kérdés. Ám egy globális antikapitalista mozgalom felemelkedése valószínűtlen anélkül, hogy lenne valamiféle lelkesítő elképzelés a tennivalókról. Ez egy kettős akadály: egy alternatív vízió hiánya megakadályozza egy ellenálló mozgalom kialakulását, míg egy ilyen mozgalom hiánya kizárja egy ilyen alternatíva megfogalmazását. Hogyan lehet akkor átrendülni ezen az akadályon? Annak az elképzelésnek, hogy mi és miért a teendő, illetve a mozgalomnak, amelynek célja, hogy adott helyeken megtegye a teendőket, spirális alakban kell egymáshoz kapcsolódnia. Kölcsonösen meg kell erősíteniük egymást, ha valamit valóban tenni akarnak. Máskülönben a lehetséges ellenállás örökké egy ördögi körbe zárja magát, amely megghiúsítja a konstruktív változás minden esélyét, és továbbra is sebezhetőek maradunk a kapitalizmus egyre iszonyatosabb következményekkel járó, örökösen ismétlődő válságaitól. Lenin kérdése választ követel.

A központi probléma meglehetősen világos. Az általános növekedés örökké nem tartható fenn, és a világot az elmúlt három évtizedben sújtó nehézségek azt mutatják, hogy van olyan határa a folyamatos tőkefelhalmozásnak, ami nem hágható át – legfeljebb olyan fikciók kitalálásával, amelyek nem lesznek tartósak. Ehhez hozzájön még, hogy világszerte emberek tömegei élnek nyomorúságos körülmények között, hogy a környezet pusztulása egyre jobban kicsúszik az ellenőrzés alól, hogy az emberi méltóságot mindenütt támadások érik, hiszen a gazdagok egyre több és több vagyont halmoznak fel maguknak (a milliárdosok száma Indiában a tavalyi év során 27-ről 52-re nőtt), és a politikai-, intézményi-, törvénykezési-, katonai- és médiahatalom emeltyűi olyan szoros és dog-

matikus politikai ellenőrzés alatt állnak, hogy nem képesek másra, mint a *status quo* fenntartására és az elégedetlenség mederbe terelésére.

Egy olyan forradalmi politikának, amely a tövénél ragadná meg a végtelen tőkefelhalmozást és egyszer s mindenkorra véget vetne annak, hogy az emberi történelem elsődleges hajtóereje legyen, alaposan meg kell értenie a társadalmi változások természetét. El kell kerülni azokat a buktatókat, amelyek korábban megghiúsították egy tartós szocializmus és kommunizmus felépítését, és le kell vonni a tanulságokat ebből a végtelenül összetett történetből. És fel kell ismerni egy koherens antikapalista forradalmi mozgalom szükségességét is. Egy ilyen mozgalom alapvető célja, hogy társadalmi irányítás alá vonja mind a termelést, mind pedig a javak elosztását.

Sürgősen szükségünk van egy korszerű forradalmi elméletre. Én egy „össz-forradalmi elméletet” javasolok, amely Marx elemzésének megértéséből fakad, mikor a kapitalizmus kiemelkedését írja le a feudalizmusból. A társadalmi változás a kapitalizmus politikai testének – amelyet a gyakorlatok és a módszerek együtteseként szemlélünk – hét aspektusa közötti kapcsolatrendszer dialektikus kifejtéséből érthető meg. Ezek:

- a) a termelés, a csere és a fogyasztás technológiai és szervezeti formái;
- b) a természeti környezethez fűződő kapcsolatok;
- c) az emberek közötti társadalmi kapcsolatok;
- d) a világról alkotott gondolati koncepciók, beleértve az ismereteket, a kulturális felfogásokat és hiteket;
- e) a munkafolyamatok, és az egyes áruk, szolgáltatások földrajzi eloszlása és viszonyulásuk termelésé;
- f) az intézményi, törvényi és kormányzati struktúrák;
- g) a társadalmi reprodukciót alátámasztó mindennapi élet működése.

Ezen aspektusok mindegyikének megvan a maga belső dinamikája, a saját feszültségeik és ellentmondásai (gondoljunk csak a világról alkotott gondolati koncepciókra), ám kölcsönösen függnek egymástól és hatással vannak egymásra. A kapitalizmusba való átmenetre mind a hét aspektus együttesen gyakorolt hatást. Az új technológiákat nem ismerhették volna fel és nem alkalmazhatták volna a világról alkotott új koncepciók nélkül (ideértve a természethez való viszonyt és a társadalmi kapcsolatokat is). A társadalomelméleti szakemberek általában hajlamosak csak az egyik vagy másik aspektusra koncentrálni, és azt tenni meg az összes változást kirobbantó szikrának. Ismerünk technológiai deterministákat (Tom Friedman), környezeti deterministákat (Jarad Diamond), a mindennapi élet deterministáit (Paul Hawkin), a munkafolyamat döntő voltát hangsúlyozókat (az autonomisták), institucionalistákat, és így tovább. Mindannyian tévednek. Az összes aspektus közötti dialektikus mozgás az, ami számít, még akkor is, ha ennek a mozgásnak a fejlődése nem feltétlenül kiegyensúlyozott.

Amikor a kapitalizmus megújulási periódushoz érkezik, maga is ezeknek az aspektusoknak a kölcsönhatásában formálódik, ami természetesen feszültségekkel, harcokkal és ellentmondásokkal jár. De figyeljük csak meg, hogy miként konfigurálódott ez a hét aspektus 1970-ben, a neoliberais sebészeti beavatkozást megelőzően, és nézzük meg, mi a helyzet napjainkban – azt fogjuk látni, miszerint úgy változtak meg, hogy előre megszabják a kapitalizmus, mint nem-hegeliánus totalitás operatív jellemvonásait.

Egy antikapitalista politikai mozgalom kiindulhat bármelyik aspektusból (a munkafolyamatokból, a gondolati konstrukciókból, a természethez való viszonyból, a társadalmi kapcsolatokból, a forradalmi technológiák vagy szerveződési formák megtervezéséből, a mindennapi életből, vagy akár az intézményi és adminisztratív struktúrák megreformálásának igényéből, ideértve akár az államhatalom újragondolását is). A lényeg az, hogy a politikai mozgalom elmozduljon az egyik aspektustól a másik felé, és kölcsönös lökéseket adjon nekik. Így emelkedett ki a kapitalizmus a feudalizmusból, és így kell, hogy valami radikálisan más rendszer – nevezzük kommunizmusnak, szocializmusnak vagy akárhogy – kiemelkedjen a kapitalizmusból. A kommunista vagy szocialista alternatívát célzó korábbi próbálkozások fatálisán elmulasztották megtartani a dialektikus viszonyt a különböző aspektusok mozgásában, és nem tudták kezelni a közöttük lévő dialektikus viszonyban rejlő bizonytalanságokat és esetleges vonásokat. A kapitalizmus éppen azért volt képes fennmaradni, mert figyelembe vette ezeket a dialektikus folyamatokat, és konstruktív módon viszonyult az azokból eredő elkerülhetetlen feszültségekhez, beleértve a válságokat is.

A változás természetesen a dolgok adott, meglévő állapotából emelkedik ki, és kihasználja az adott helyzetben benne rejlő lehetőségeket. És mivel a fennálló helyzet óriási mértékben különbözik – mondjuk – Nepálban, Bolívia Csendes-óceánhoz közeli részein, Michigan iparukat vesztő városaiban, a még mindig virágzó Mumbaiban vagy Sanghajban, netán éppen New York és London megrendült, de korántsem megtört pénzügyi központjaiban, így mindenféle kísérlet a társadalmi változásra a különböző helyeken magában hordozza a lehetőséget, hogy akár mások számára is útjelzőként szolgálva lehetővé (vagy éppen lehetetlenné) tegyen egy másik világot. És minden esetben úgy tűnhet, hogy az adott helyzet egyik vagy másik aspektusa jelenti a kulcsot egy másfajta politikai jövőhöz. Am egy globális antikapitalista mozgalom számára ez kell, hogy legyen a legelső szabály: soha ne alapozzon egyetlen aspektus dinamikájára anélkül, hogy alaposan felmérné, az miként hat az összes többire, milyen visszhangot fog azokban kelteni.

A jövő valószínű lehetőségei a különféle aspektusok közötti jelenlegi viszonyokból erednek. A különféle területeken belüli és rajtuk átnyúló stratégiai politikai beavatkozások lépésről lépésre más fejlődési vágányokra terelhetik a társadalmi rendet. A bölcs vezetők és az előrettekintő

intézmények mindig éppen ezt teszik az egyes helyi szituációkban; szóval az efféle cselekvésben felesleges lenne bármiféle különlegesen fantasztikus vagy éppen utópisztikus jelleget keresni. A baloldalnak arra kell törekednie, hogy mindenféle leosztásban szövetségeket építsen ki azok között, akik a különféle aspektusokkal foglalkoznak. Az antikapitalista mozgalomnak sokkal szélesebb körűnek kell lennie, mint azoknak a csoportosulásoknak, amelyek valamely társadalmi reláció, vagy éppen a mindennapi élet problémái köré szerveződnek. Így például fel kell dolgozni és meg kell haladni azokat a hagyományos ellentéteket, amelyek a technikai, tudományos vagy adminisztratív téren dolgozó szakemberek, illetve a társadalmi mozgalmakat lelkesítő aktivisták között feszülnek. Ma már – ha a klímaváltozással foglalkozó mozgalmakat nézzük – komoly példa áll előttünk az efféle szövetségekre.

Ebben az esetben a természethez való viszony a kiindulópont, de mindenki látja, hogy bizonyos mértékig minden aspektust figyelembe kell venni, és bár létezik egy olyan politikai elképzelés, amely csak azért is pusztán technológiai kérdésként kezelné ezt a problémát, napról napra egyértelműbbé válik, hogy a mindennapi életnek, a gondolati koncepcióknak, az intézményi struktúráknak és a társadalmi kapcsolatoknak is szerepe van benne. Mindez pedig egy olyan mozgalmat feltételez, amelynek teljes egészében kell megváltoztatnia a kapitalista társadalmat, és a probléma elsődleges okaként a növekedés logikáját kell megkérdőjeleznie.

Akárhogyan is, egy transznacionális mozgalomnak legalább néhány közös célban valamiféle laza egyetértésre kell jutnia. Le kell fektetni néhány általános vezérelvet. Ezek tartalmazhatnák (most csak a vita kedvéért felsorolva) a természet tiszteletben tartását, a radikális egyenlőségelvet a társadalmi viszonyokban, a közös érdekek és a közös tulajdon valamiféle értelmezésén alapuló intézményi struktúrákat, a demokratikus adminisztráció gyakorlatát (szemben a ma tapasztalható pénzközpontú szélhámoskodással), a munkafolyamatok megszervezését a termelők által, az új társadalmi viszonyokkal és életmódokkal kísérletező mindennapi életet, olyan gondolati koncepciókat, amelyek az önmegvalósítást a mások érdekében végzett tevékenységben találják meg, és olyan technológiai és szervezeti innovációkat, amelyek sokkal inkább a közjót, mintsem a militarizált hatalmat, az alávetettséget és cégek kapzsiságát szolgálják. Ezek lehetnek azok az össz-forradalmi szempontok, amelyek körül a társadalmi akció kikristályosodhat, és amelyek tengelyén mozoghat. Persze, ez természetesen utópisztikus! De hát egyszerűen nem engedhetjük meg magunknak, hogy ne legyünk azok!

Hadd fejtsék ki alaposabban egy aspektust, ami arra a szakterületre jellemző, ahol dolgozom. A gondolatoknak következményeik vannak, és a hibás gondolatok akár pusztító következményekkel is járhatnak. A hibás közgazdasági gondolatokon alapuló politikák fiaszója döntő szerepet játszott mind az 1930-as évek összeomlásában, mind pedig abban, hogy

láthatóan nem sikerült megtalálni a válságból kivezető utat. Bár abban vitatkoznak a történészek és a közgazdászok, hogy pontosan melyik politika bizonyult sikertelennek, de abban egyetértés uralkodik, hogy a válság megértéséhez alapul szolgáló tudás-struktúrát forradalmasítani kellett. Ezt a feladatot Keynes és kollégái végezték el. Ám az 1970-es évek közepére világossá vált, hogy a keynesiánus politika eszköztára, legalábbis abban a formában, ahogy felhasználták, többé nem működőképes, és ezzel összefüggésben a monetarizmus, a kínálatélénkítés elmélete, és a mikroökonómiai piaci viselkedés (gyönyörű) matematikai modellezése kiszorította az átfogó, makroökonómiai jellegű keynesiánus gondolkodást. Ma a monetarizmus és a szűkebb neoliberalis elméleti keret kérdőjeleződik meg. Valójában ezek tragikusan leszerepeltek.

A világ megértéséhez új gondolati koncepciókra van szükségünk. Hogy ezek mifélék lesznek és kik fognak előállni velük, különösen annak a szociológiai és intellektuális bágyadtságnak a fényében, amely ma a tudás termelését jellemzi, sőt amely (és ez éppen ennyire fontos) általánosan is elterjedt? A neoliberalis elméletekhez társuló gondolati koncepciók, az egyetemek és a média neoliberalizációja és korporatizációja nem kis szerepet játszott a jelenlegi válság létrehozásában. Így például az egész kérdés, hogy mi a teendő a pénzügyi rendszerrel, a bankszférával, az állam és a pénzügyi rendszer összefonódásával, vagy éppen a magántulajdon hatalmát biztosító jogokkal, fel sem vethető anélkül, hogy kilépnénk a konvencionális gondolkodás ketrecéből. Ám ehhez a gondolkodásnak kell forradalmasodnia, az egyetemektől a médián keresztül a kormányzatig, sőt magukon a pénzügyi intézményeken belül is.

Karl Marx, miközben cseppet sem engedett a filozófiai idealizmusnak, azt tartotta, hogy az elképzelések a történelemben anyagi erővé válnak. Végső soron a gondolati koncepciók a hét aspektus egyikét jelentik Marxnak a változást célzó általános össz-forradalmi teóriájában. Így fontos történelmi szerep jut azoknak az autonóm fejlődési folyamatoknak és belső konfliktusoknak, amelyeknek során valamely gondolati koncepció hegemónná válik. Éppen ezért írta meg Marx (Engels segítségével) *A kommunista kiáltványt*, *A tőkét* és még számos más könyvét. Ezek a munkák a kapitalizmusnak és válságra való hajlamának szisztematikus, bár kétségtől nem teljes körű kritikáját adják. De Marx arra is rámutatott, hogy a világ csak akkor fog valóban megváltozni, ha ezek a kritikai gondolatok behatolnak az intézményi struktúrákba, a szerveződési formákba, a termelési rendszerekbe, a mindennapi életbe, a társadalmi viszonyokba, illetve a természethez való viszonyba.

Mivel Marx célja a világ megváltoztatása, és nem csupán megértése volt, gondolatait határozott forradalmi szándékkal kellett megfogalmaznia. Ez elkerülhetetlenül konfliktust okozott olyan gondolkodásmódokkal, amelyek alkalmazkodóbbnak bizonyultak, és könnyebben felhasználhatóak voltak az uralkodó osztály számára. Az a tény, hogy Marx gondolatait, különösen az elmúlt néhány év során, annyi támadás és elutasítás

érte (hogy a torzítások és félremagyarázások tömkelegéről most ne is beszéljünk), arra utal, hogy ezek a teóriák vélhetőleg túl veszélyesek ahhoz, hogy az uralkodó osztály tolerálhassa őket. Bár Keynes többször is leszögezte, hogy nem olvasta Marxot, az 1930-as években számos olyan ember vette őt körül és volt rá hatással (mint például a közgazdász Joan Robinsón), akik viszont igen. Jóllehet, sokan közülük lármásan elutasították Marx alapvető koncepcióit és dialektikus érvelését, néhány igencsak váteszi következtetését alaposan ismerték, és ezek komoly hatást is gyakoroltak rájuk. Úgy vélem nyugodtan kijelenthetjük, hogy a keynesiánus elméleti forradalomra nem kerülhetett volna sor anélkül, hogy a háttérben ott ne kísértettek volna Marx felforgató gondolatai.

Manapság az a gond, hogy a legtöbb embernek halvány fogalma sincs arról, hogy ki volt Keynes és valójában mit is akart, Marxot pedig szinte senki sem ismeri. A kritikai és radikális elméleti irányzatok elnyomása, vagy pontosabban a radikalizmus betelérése a multikulturalizmus, az identitáspolitikák és a kulturális választások karámjába, mind a tudomány területén, mind azon túl száználmas helyzetet eredményez; ez alapvetően nem különbözik attól, mint amikor arra kérjük a bankárokat, hogy azokkal az eszközökkel takarítsák el a saját szemetüket, amelyekkel azt létrehozták. Nem érdemes nagyon ragaszkodni azokhoz a posztmodern és posztstrukturalista elképzelésekhez, amelyek a tágabb összefüggéseket áttekinthető gondolkodás helyett az egyedire való fókuszálást dicsőítik. Persze a lokális és egyedi kérdések nagyon fontosak, és az olyan elméletek, amelyek nem veszik figyelembe – mondjuk – a földrajzi különbségeket, a rossznál is rosszabbak. Ám ha ezt a tényt arra használják, hogy a világot csak saját hátsó udvarukban szemléljék, akkor az értelmiségiek árulása, hagyományos szerepük feladása teljessé válik.

A mai társadalomtudósok, értelmiségiek és szakértők többé-kevésbé nincsenek felkészülve arra, hogy kollektíve felvállalhassák ismereti struktúráink forradalmasítását. Tulajdonképpen mélyen belebonyolódtak a neoliberális irányítás új rendszereinek kiépítésébe, amelyek megkerülik a legitimitáció és a demokrácia problémáit, miközben elősegítik egy technokratikus autoriter politika létrehozását. Csak kevesen tűnnek hajlamosnak az önkritikus szemléletre. Az egyetemeken, mint ha mi sem történt volna, továbbra is ugyanazokat a haszontalan kurzusokat hirdetik meg a neoklasszikus közgazdaságról vagy a racionális választás politikaelméletéről, amihez az agyondicsért üzleti főiskolák még hozzáadnak egy-egy kurzust az üzleti etikáról, vagy éppen arról, hogy miként lehet pénzhez jutni mások tönkremeneteléből. Hiszen végső soron a válság az emberi kapzsiságból fakadt, és ezzel nincs mit tenni!

A mai ismereti-gondolati struktúra egyértelműen diszfunkcionális, és legalább ennyire egyértelműen illegitim. Az egyetlen remény, hogy talán a fogékony diákok egy új nemzedéke (tágabb értelemben mindazok, akik meg akarják érteni a világot) felismeri majd ezt a helyzetet, és igyekszik megváltoztatni. Ez történt az 1960-as években. És a diákok által inspirált

mozgalmak számos más kritikus történelmi pillanatban is rájöttek, hogy mi a különbség a között, ami a világban történik, és a között, amit tanítanak nekik vagy amivel a média eteti őket, és elszánták magukat arra, hogy valamit kezdjenek ezzel. Vannak ilyen mozgalmakra utaló jelek Teherántól Athénig, vagy éppen sok európai egyetemi campuson. A pekingi politikai hatalom berkeiben egészen biztos aggódva fogják figyelni, hogy miként cselekszik majd a kínai diákok új nemzedéke.

Egy, a diákság által vezetett, fiatalos forradalmi mozgalom, minden kézenfekvő bizonytalanságával és problémájával együtt, szükséges, de nem elégséges feltétele gondolati koncepciók olyan forradalmának, amely racionálisabb megoldásokat nyújthat a végtelen növekedés jelenlegi problémáira.

De mi fog – tágabban értve – akkor történni, ha majd az elidegenedettek, az elégedetlenek, a kifosztottak és a kitaszítottak széleskörű együttműködésére alapulva létrejött egy antikapitalista mozgalom? Valóban lelkesítő a kép, hogy ezek az emberek a világ minden táján felkelve követelik és kivívják az őket megillető helyet a gazdasági, társadalmi és politikai életben. Segít arra koncentrálni, hogy mit is fognak valószínűleg követelni, és mi a teendő e követelések eléréséhez.

A forradalmi változások elérésének minimális feltétele a gondolataink megváltoztatása, dédelgetett hiteink és előítéleteink megtagadása, megszokott, rutinszerű kényelmünk és számos bevett jogunk feladása, a mindennapi életünk átalakítása, társadalmi és politikai szerepeink átalakítása, jogaink, kötelességeink és felelősségeink újragondolása, viselkedésünk megváltoztatása annak érdekében, hogy mindez jobban illeszkedjen a kollektív szükségletek és a közös igények elvárásaihoz. A bennünket körülvevő világot – saját környezetünket – radikálisan újra kell alakítani, akár csak társadalmi viszonyainkat, a természettel való kapcsolatunkat, illetve az össz-forradalmi folyamat valamennyi aspektusához való hozzáállásunkat. Bizonyos mértékig érthető, hogy sokan inkább a tagadás politikáját választják, mintsem mindezzel szembesülniük kelljen.

Azt is jó lenne elképzelni, hogy mindez békés úton, önkéntesen elérhető lesz, hogy képesek leszünk feladni, levetkőzni mindent, ami egy szociálisan igazságosabb, kiegyensúlyozott társadalmi rend útjában áll. De önáltatás lenne azt hinni, hogy erre így fog sor kerülni, hogy nem lesz szükség aktív harcra, bizonyos mértékű erőszakra. A kapitalizmus, mint Marx egy helyen írja, tűzben és vérben született. Lehetséges ugyan, hogy véget vetni neki könnyebbnek bizonyul majd, mint elkezdni volt, de az esélyek nemigen szólnak az ígéret földjének békés elérése mellett.

Számos egymással perlekedő irányzat létezik a baloldalon belül a felmerülő problémákkal kapcsolatban. Ott van mindenekelőtt a szokásos szektarianizmus, amelyben olyannyira bővelkedik a radikális akciók és a baloldali politikai elmélet megformálódásnak története. Meglepő módon éppen a baloldalon belüli szakítások területe az (az anarchisták és a marxisták között az 1870-es években, később a trockisták, maoisták és az

ortodox kommunisták között, az államot uralni akaró centralisták, illetve az államellenes autonomisták és anarchisták között), ahol a legkevésbé uralkodott el az amnézia. A viták olyan elkeseredettek és durvák, hogy az ember néha hajlamos azt gondolni, elkelve egy kicsivel több amnézia is. Ám ezeken a hagyományos forradalmi szektákon és politikai frakciókon túl a politikai akció teljes színtere radikális változáson ment át az 1970-es évek közepe óta. A politikai küzdelem és a politikai lehetőségek mind területi értelemben, mind pedig szervezetileg elmozdultak.

Ma rengeteg civil szervezet (NGO) játszik politikai szerepet, amire az 1970-es évek közepét megelőzően nemigen volt példa. Ezeket mind az állam, mind a magánszektor finanszírozza, gyakran idealista gondolkodók és szervezők dolgoznak bennük (a civil szervezetek komoly munkahely-teremtési programként is funkcionálnak), és többnyire egyfajta problémára összpontosítva (környezetvédelem, nyomor, a nők jogai, a rabszolgaság és a munkaerővel való üzérkedés elleni küzdelem stb.) tartózkodnak a nyíltan antikapitalista politikától, bár gyakorta progresszív gondolatokat és célokat karolnak fel. Mindazonáltal bizonyos esetekben aktívan neoliberalisnak mutatkoznak, bekapcsolódnak az állam jóléti funkcióinak privatizálásába, vagy a marginalizálódott népeesség piaci integrációját megkönnyítő intézményi reformokat támogatnak (az alacsony jövedelműek számára kidolgozott mikrohitel és mikrofinansziális rendszerek ennek klasszikus példái).

Bár rengeteg radikális és elszánt embert találunk a civil szervezetek tagságában, munkájuk legjobb esetben is csak javítgatásokra szorul. Együttvéve progresszív eredményeik meglehetősen egyenetlen képet mutatnak, bár kétségtelen hogy bizonyos esetekben – így például a nők jogainak, az egészségügynek vagy a környezet megóvásának területén – komoly mértékben hozzájárultak az emberek életkörülményeinek javításához. Ám a civil szervezetek nem hozhatnak forradalmi változást. Túlságosan kötődnek finanszírozói politikai álláspontjaihoz. Így, bár lokális esetekben akár segíthetnek is megnyitni olyan tereket, ahol antikapitalista alternatívák válnak lehetségessé, még támogathatják is az ilyen irányú alternatíva-kísérleteket, ám semmit sem tesznek azért, hogy ezek az alternatívák ne olvadjanak ismét bele a domináns kapitalista gyakorlatba; sőt, ezt még bátorítják is.

A civil szervezetek mai kollektív ereje jól visszatükröződik abban a domináns szerepben, amit a Társadalmi Világfórumban játszanak, ahol az elmúlt évtizedben a globális igazságot követelő mozgalom támogatásának igénye, a neoliberalizmus globális alternatívájának keresése koncentrált.

A ellenállás másik átfogó csoportja a különféle anarchista, autonomista és *grass-root* szervezetek (GRO-k), amelyek elutasítják a külső dotálást, bár akadnak olyanok is, amelyek valamiféle alternatív intézményi bázisra támaszkodnak (ilyenek például a katolikus egyház „bázisközösségei” Latin-Amerikában, vagy a politikai mobilizáció szélesebb körű egyházi

finanszírozása az Egyesült Államok belső területeinek városaiban). Ez a csoport messze nem egységes (valójában időnként heves vitákban esnek egymás torkának, gondoljunk például a társadalmi anarchisták támadásaira azok ellen, akiket ők csak maró gúnyval „életmód” anarchistáknak titulálnak). Ugyanakkor mindnyájan osztoznak az államhatalommal folytatott párbeszéd iránti ellenszenvükben, és azt hangsúlyozzák, hogy a civil társadalom lehet az a terület, ahol a változások kiharcolhatóak. Az emberek mindennapi életének szituációján alapuló önszerveződő ereje kell, hogy az alapja legyen bármiféle antikapitalista alternatívának. Társadalmi modellként a horizontális hálózatokat preferálják. A barteren, a kollektívákon és a helyi termelési rendszereken nyugvó, úgymond „szolidaritási gazdaságok” az általuk helyeselt politikai gazdaságtani formák. Jellemző módon elvetik bármiféle központi irányítás szükségességét, elutasítják a hierarchikus társadalmi kapcsolatokat, a hierarchikus politikai hatalmi struktúrákat, így a hagyományos politikai pártokat is. Az efféle szervezetek a világon mindenütt megtalálhatóak, és nem egy helyen komoly politikai jelentőségre is szert tettek. Némelyikük álláspontja radikálisan antikapitalista, és forradalmi célokat tűznek ki maguk elé, bizonyos esetekben pedig elszántan támogatják a szabotázst és a rombolás egyéb formáit (ilyenek voltak az 1970-es években a Vörös Brigádok különféle irányzatai Olaszországban, a Baader-Meinhof csoport Németországban, vagy a Weather Underground az Egyesült Államokban). Ám mindezen mozgalmak hatékonyságát behatárolja az (hagyjuk most figyelmen kívül a legerőszakosabb szélsőségeket), hogy vonakodnak aktivizmusukat olyan nagyobb léptékű szervezeti formákba adaptálni, amelyek képesek szembenézni a globális kihívásokkal. Előfeltételezésük – miszerint a változás szempontjából kizárólag a lokális cselekvésnek van értelme, és bármi, ami kicsit is emlékeztet valamiféle hierarchiára, szükségképpen ellenforradalmi – önpusztítóan bizonyul, ha nagyobb kérdések kerülnek napirendre. Ugyanakkor ezek a mozgalmak kétségtelenül széles bázist nyújtanak az antikapitalista politikai kísérletek számára.

A harmadik nagy trend annak az átalakulásnak az eredménye, amely a hagyományos munkásmozgalmi szervezetek és a baloldali politikai pártok berkein belül megy végbe, a szociáldemokrata hagyományokat ápolóktól a politikai pártszervezetek radikálisabb, trockista vagy kommunista formájáig. Ez a trend nem táplál ellenszenvet az államhatalom meghódításával vagy a hierarchikus szerveződési formákkal szemben. Sőt, ez utóbbit szükségesnek tartja a politikai szervezet integrációjában a legkülönbélebb politikai skálákon keresztül. Mikor a szociáldemokrácia hegemon szerepet játszott Európában, és még az Egyesült Államokban is jelentős befolyása volt, az értéktöbblet elosztásának állami ellenőrzése az egyenlőtlenségek csökkentésének kulcsfontosságú eszközévé vált. Ennek a rendszernek az volt az Achilles-sarka, hogy nem sikerült az értéktöbblet termelését társadalmi ellenőrzés alá vonni, és ezáltal valódi kihívást intézni a kapitalista osztály hatalma ellen. Nem szabad ugyanak-

kor elfeledkezünk azokról az eredményekről, amelyeket elért, még ha ma már nyilvánvaló is, hogy közel sem elegendő csupán visszatérni a társadalmi jólét és a keynesiánus gazdaságpolitika modelljéhez. A latin-amerikai bolívari mozgalom és progresszív szociáldemokrata kormányok hatalomra kerülése a legbiztosabb jelek egy új formájú baloldali etatizmus megjelenésére.

Mind a szervezett munkaerő, mind pedig a baloldali politikai pártok kaptak pár jókora pofont a fejlett kapitalista világban az elmúlt három évtized során. Mindkettőt rávették vagy rákényszerítették a neoliberalizálás, legfeljebb egyfajta emberibb arcú neoliberalizmus hangsúlyos támogatására. Mint arról már szó esett, lehet akár úgy is tekinteni a neoliberalizmusra mint egy nagyléptékű, meglehetősen forradalmi mozgalomra (amelyet az önjelölt forradalmi személyiség, Margaret Thatcher vezet), amely privatizálja az értéktöbbletet, vagy legalábbis megakadályozza további szocializálását.

Bár mutatkoznak bizonyos jelei mind a szakszervezeti mozgalom, mind a baloldali politika újjáéledésének (ellentétben a Tony Blair Új Munkáspártja által Nagy-Britanniában bevezetett „harmadik úttal”, amelyet szörnyű eredménnyel másolt le számos európai szociáldemokrata párt) a világ számos részén erőre kapó radikálisabb politikai pártokkal párhuzamosan, mégis kérdésessé vált, hogy elég-e kizárólag a munkások élcsapatára támaszkodni, vagy hogy képesek-e a politikai hatalomba bizonyos mértékig bekerülő baloldali pártok valódi hatást gyakorolni a kapitalizmus fejlődésére, és képesek-e szembeszállni a válság sújtotta felhalmozás nyugtalan dinamikájával. A német Zöldek hatalomban nyújtott teljesítményét nehéz lenne tündöklőnek nevezni ahhoz a politikai szerephez képest, amit ellenzékben játszottak, míg a szociáldemokrata pártok teljesen elvesztették azt a lehetőséget, hogy valódi politikai erőként léphessenek fel. Ám a baloldali politikai pártok és a szakszervezetek még mindig jelentősek, és ha átveszik az államhatalom bizonyos aspektusait, mint a brazil munkáspárt vagy a bolívari mozgalom Venezuelában, az nem csak Latin-Amerikában van jelentős hatással a baloldali gondolkodásra. Az sem egyszerű kérdés, hogy miként értékeljük a kínai kommunista párt kitüntetett szerepét a politikai hatalom ellenőrzésében.

A korábbiakban itt kifejtett össz-forradalmi teória azt sugallja, hogy az államhatalom meghódítása nélkül nem lehetséges egy antikapitalista társadalmi rend létrehozása; ezt a hatalmat radikálisan átalakítva kell átdolgozni a ma még a magántulajdont, a piaci rendszert és a vég nélküli tökefelhalmozást támogató strukturális és intézményi kereteket. Az összes olyan államok közötti küzdelem – a gazdaságföldrajzi és geopolitikai vetélkedés –, amely a kereskedelem, a pénz vagy éppen a hegemonia kérdései körül folyik, szintén túl fontosak ahhoz, hogy a lokális társadalmi mozgalmakra maradjanak, vagy éppen úgy döntsünk, hogy ezek egyszerűen túl nagy kérdések, és ezért figyelmen kívül hagyjuk őket. A kapitalista politikai gazdaságtan alternatíváját kutatva nem

ignorálhatjuk azt a problémát, hogy miként kell az állam és a pénzüvilág kapcsolatrendszerét újragondolni, és ez együtt jár azzal a komoly problémával is, hogy mit kezdjünk a pénznek, mint általános értékmérőnek a szerepével. Az állam és az államközi kapcsolatok dinamikájának ignorálása ezért meglehetősen nevetséges ideológia bármely antikapitalista mozgalom számára.

A negyedik nagy trendet azok a társadalmi mozgalmak jelentik, amelyek nem igazán támaszkodnak bármely kitüntetett politikai filozófiára vagy irányzatra, hanem a kisajátításokkal, az elnyomorítás különféle formáival szembeni pragmatikus szükségletek hívták életre őket. (Így például mikor a gazdagabb betelepülők egy városrészben kiszorítják az addigi szegényebb lakosságot, az ipari fejlődés teszi lakhatatlanná addigi lakóhelyüket, de ide tartozhatnak a gátépítések, a vizek kisajátítása, a közszolgáltatások és az oktatás leépítése, vagy bármi efféle.) Ezekben az esetekben az adott város, városrész, falu vagy település mindennapi életére fókuszálva alakul ki a politikai szerveződés anyagi alapja azok számára, akiket veszélyeztetnek az állami politikák és a különféle kapitalista érdekek. Az ilyen protest-politikák nagy tömegeket mozgósítanak.

Rengeteg efféle társadalmi mozgalom létezik, és némelyikük idővel radikalizálódik, mikor azzal kénytelen szembesülni, hogy az előttük tornyosuló problémák sokkal inkább rendszerszintűek, mint helyi, partikuláris gondok. Ha az efféle társadalmi mozgalmak szövetségeket hoznak létre a földkérdés körül (mint a Via Campesina, a braziliai földnélküli agrárproletárok mozgalma, illetve a kapitalista vállalatok föld- és erőforrás-kisajátításai ellen tiltakozó parasztek Indiában) vagy éppen városi problémák körül (a „Jogunk van a városhoz, vegyük vissza!” mozgalmak Brazíliában és ma már az Egyesült Államokban is), az azt sugallja, hogy lehetséges olyan szélesebb szövetségeket is létrehozni, amelyek a yuppisodás, a gátépítések, a privatizációk stb. mögött álló rendszerszintű erőket vitatják és támadják. Ezek a mozgalmak, mivel sokkal inkább pragmatikus célok, mintsem ideológiai preconcepciók mozgatják őket, saját konkrét tapasztalataikból juthatnak el a rendszerszintű folyamatok megértéséhez. Annak függvényében, hogy egy területen sok ilyen mozgalom alakul ki, például a nagyvárosok esetében, eljuthatnak odáig (amint ezt az ipari forradalom korai szakaszának munkásságáról is feltételezhetjük), hogy közös célokat találnak, és saját tapasztalataik alapján tudatosan bennük a kapitalizmus működése, és valamiféle kollektív megoldás keresésének az igénye. Ez az a terület, ahol fontos szerepet kaphat az Antonio Gramsci írásaiban oly gyakran hivatkozott „organikus értelmiség” vezető, aki autodidakta, hiszen a világ megértéséhez elsősorban saját keserves tapasztalatain keresztül jutott el, ám a kapitalizmus megértését immár tágabb összefüggésekben szemléli. Kiváló példák erre a braziliai MST (*Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra* – Földnélküli Agrárproletárok Mozgalma) vagy a kisajátítások elleni indiai mozgalmak paraszti származású vezetői. Ezekben az esetekben a képzett elégedetlenek feladata, hogy

a lentről jövő hangokat felerősítve a figyelmet a kizsákmányolás és az elnyomás körülményeire tereljük, és olyan válaszokat fogalmazzanak meg, amelyek egy antikapitalista programmá állnak össze.

A társadalmi változás ötödik epicentrumát az identitás kérdései köré szerveződő emancipatorikus mozgalmak jelentik – a nők, a gyermekek, a homoszexuálisok, a faji, etnikai vagy vallási kisebbségek mind követelik az őket megillető helyet a Nap alatt –, valamint a számtalan környezetvédő mozgalom. Ezek kifejezetten nem antikapitalisták. Ezek a mozgalmak, amelyek egyenjogúságot követelnek a fenti kérdésekben, földrajzilag egyenlőtlenül oszlanak el, sőt szükségleteik és követeléseik területi hovatarozásuk alapján nem egyszer meg is osztják őket. Ám a női jogokkal kapcsolatos globális konferenciák (1985, Nairobi, ami az 1995-ös pekingi nyilatkozathoz vezetett), vagy a rasszizmusról folytatott hasonló rendezvények (a sokkal zaklatottabb 2009-es durbani konferencia) valamiféle közös alap kidolgozására törekszenek, akárcsak a környezetvédelmi konferenciák. Nem lehet kérdéses, hogy – legalábbis a világ némely részén – a társadalmi viszonyok ezen dimenziók mentén változnak. Szűk esszencialista szempontból ezek a mozgalmak antagoniztikusnak tűnhetnek az osztályharcra szemben. Kétségtelen, hogy a tudományos világ nagy részében az osztályelemzés és a politikai gazdaságtan rovására szereztek kitüntetett helyet maguknak. Ám a globális munkaerő feminizálása, a nyomor feminizálása a világ szinte minden részén, és a nemi különbségek felhasználása a munkaerő feletti ellenőrzésben az osztályharc további fókuszálásának megkerülhetetlen feltételévé tette a nők egyenjogúsítását és végleges felszabadítását az őket sújtó elnyomás alól. Ugyanez áll az összes többi identitásra, amelyeket elnyomás és jogfosztás sújt. A rasszizmusnak, a nők és a gyermekek elnyomásának alapvető fontosságú szerepe volt a kapitalizmus felemelkedésében. Jelenlegi formájában a kapitalizmus alapvetően képes lenne meglenni ezek nélkül a diszkriminációk nélkül, ám az erre való politikai készsége alaposan csökkenni fog, ha nem kap éppen végzetes csapást, egy egységesebb osztályerővel szembesülve. A multikulturalizmus és a női jogok mérsékelt elfogadása – különösen az Egyesült Államokban – szolgál némi bizonyítékkal a kapitalizmus alkalmazkodóképességére a társadalmi változás ezen dimenzióihoz (ideértve a környezetet is), még ha egyben ismét kihangsúlyozza az osztályok közötti törést, mint a politikai akció alapvető dimenzióját.

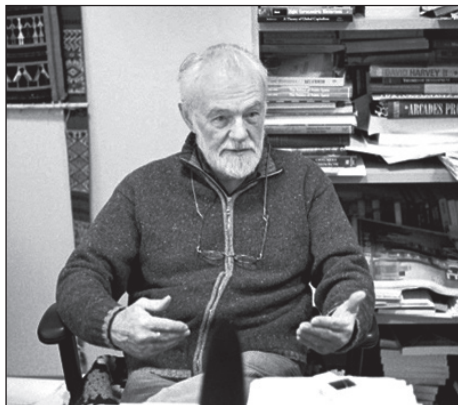
Ez az öt trend nem egyformán fontos és hasznos a politikai akciók szempontjából. Némely szervezet szépen elegyíti magában mind az öt aspektust. Ám még rengeteg munka kell ahhoz, hogy ezek a tendenciák végül egymásra találjanak a minden mögött megbúvó kérdésben: vajon megváltozhat-e a világ anyagi, társadalmi, mentális és politikai értelemben oly módon, hogy nem csupán a világ számos részén az összeomlás szélére jutott társadalmi és környezeti viszonyokkal konfrontálódik, hanem a végtelen általános növekedés logikájával is. Ez az a kérdés,

amelyet az elégedetleneknek és a kiábrándultaknak újra és újra fel kell tenniük, és tanulniuk kell azoktól, akik közvetlenül tapasztalják meg a problémákat, és akik elszánták magukat, hogy a végsőkéig folytatják az ellenállást az általános növekedés következményeivel szemben.

A kommunisták, amint erre Marx és Engels a *Kommunista kiáltvány*-ban kifejtett eredeti koncepciójukban rámutattak, nem alkotnak politikai pártot. Ők egyszerűen azok, akik mindenkor és mindenhol felismerik a kapitalista rend korlátait, hiányosságait és pusztító tendenciáit, akárcsak azt a megszámlálhatatlan sok ideológiai álarcot és hamis legitimációt, amelyet a kapitalisták és apológétáik (különösen a média) találnak ki osztály-egyeduralmuk bebetonozására. A kommunisták szüntelenül egy olyan jövőn munkálkodnak, amely különbözik a kapitalizmus által előre vetített lehetőségektől. Ez egy érdekes definíció. Míg a hagyományos intézményesített kommunizmus halott, és boruljon rá a feledés fátyola, addig ennek a fenti definíciónak az értelmében *de facto* kommunisták milliói élnek köztünk, akik készek felismeréseiknek megfelelően cselekedni, készek alkotó részt vállalni az antikapalista kezdeményezésekben. Amennyiben, amint azt az 1990-es évek alternatív globalizációs mozgalma kijelentette, „lehet más a világ”, akkor miért ne mondjuk ki azt is, hogy „lehetséges egy másfajta kommunizmus”? Ha valódi változást akarunk, akkor a kapitalista fejlődés jelenlegi körülményei éppen valami efféle követelnek.

(A fordítás alapjául D. Harvey-nak a 2010. évi Porto Allegre-i World Social Forum-on elhangzott előadása szolgált.)

(Fordította: Konok Péter)

David Harvey